

BENCSIK Péter

Úti okmányok és határátkelés a cseh, szlovák és magyar területeken 1939-1953

(DOI: 10.31626/HU-EISSN2530094X.I.TOM.019-030.p)

Csehszlovákia 1939. évi szétesése után az útlevel témájának rendezése a Harmadik Német Birodalom, az „önálló” Szlovák Állam és a Magyar Királyság jogkörébe került, majd 1945 után Csehszlovákia újjáalakulásával Prága visszanyerte joghatóságát az utazások szabályozása terén is. A tárgyalt korszak sajátossága, hogy a külföldi utazások lehetősége — az I. világháború alatti és az utáni korszakhoz hasonlóan — rendkívül megnehezedett. Az összevetést az teszi érdekessé, hogy milyen eltérések mutatkoztak a függetlenségét teljesen elvesztő Cseh-Morva Protektorátus, a félfüggetlen Szlovák Állam és a szuverenitását megőrző Magyarország között; a háború után pedig az, hogy a vesztes Magyarország és a győztes Csehszlovákia politikai élete meglehetősen párhuzamosan alakult.¹

A II. világháború időszaka

Csehszlovákia 1939 márciusi felbomlása után Szlovákiában érvényben maradt az 1928-as csehszlovák útleveltvény és az összes vízummentességi megállapodás. A háború kitöréséig elvben a szlovák állampolgárok külföldi utazását semmi sem korlátozta. A régi útlevelek is érvényesek maradtak. Ugyanakkor a Protektorátusba való szabad utazás lehetetlenné vált, a korábban belföldinek számító utazáshoz most úti okmány volt szükséges. Határátlépési engedélyt hamarosan már csak a pozsonyi német konzulátuson lehetett kapni. Ezt hivatalosan nem vízumnak nevezték, de jelentősége ahhoz hasonló volt.

A háború kitörése után azonban a szlovák kormány azonnal korlátozásokat vezetett be. 1939. IX. 13-án általános vízumkényszert léptettek életbe, ami a német birodalmi polgárokra is kiterjedt. A 17 és 50 év közötti szlovák férfiak kiutazását már augusztus végén megtiltották, s e tilalmat néhány hét múlva mindenkire kiterjesztették, illetve az utazáshoz

a belügyi tárca által kiadott kiutazási engedélyt kellett szerezni. Ennek kiadása novembertől a járási hatóságok feladatává vált. A kishatárforgalomra ugyanakkor a korlátozás nem vonatkozott. A hadköteles korúak viszont a katonai hatóságok engedélyével léphettek csak át a határt, bármilyen — útleveles vagy kishatárforgalmi — módon utaztak is. 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni háború kitörésekor a fegyveres szolgálatra kötelezettek kiutazását ismét megtiltották, kivéve a külön katonai engedéllyel rendelkezőket. 1944. I. 21-én pedig megszűnt a járási hatóságok útlevelkiadó és kiutazási engedélyek adására vonatkozó jogosultsága a semleges államokba, majd áprilistól az összes — tehát „baráti” — állam területére is.

1940 őszétől külön szabályok vonatkoztak a zsidók utazásaira. Addig kiutazásuk lehetséges volt, ám visszatérésüket meggátolták. 1940 második felében már kiutazásuk is tilos lett és szeptemberben le kellett adniuk meglévő útleveleiket. 1942. V. 15-én alkotmánytörvényt fogadtak el a zsidók kivándorlásáról. Ennek értelmében deportálták a zsidókat, akiket megfosztottak állampolgárságuktól és ezzel a visszatérés lehetőségétől is.² A deportálás leállítása után a maradék zsidóságot csak különleges állami érdek esetén lehetett útlevelel ellátni.

A kishatárforgalom a háború teljes időszakában tovább folyt a korábbi csehszlovák megegyezések szerint. Magyarországgal 1940. III. 13-án Pozsonyban új megállapodást kötöttek.³ Mindvégig volt kishatárforgalom Németországgal, míg Lengyelországgal csak a háború kitöréséig. 1940 tavaszán előkészületben volt egy új német-szlovák megállapodás, ami vonatkozott volna a volt osztrák, a protektorátusi, valamint a lengyel Főkormányzósághoz tartozó (immár német) területekre egyaránt. Az egyezményt feltehetően nem kötötték meg, de helyi megállapodások révén a volt lengyel területek határán is működött kishatárforgalom.⁴

A Protektorátus területéről való kiutazás szinte lehetetlenné vált. Polgárai számára a Német Birodalom útlevelszabályai léptek hatályba. Németország hatóságai nagy figyelmet fordítottak a lakosság nyilvántartására, az idegenrendészetre.⁵ A csehszlovák útleveleket már 1939 márciusában ideiglenes

érvényességűnek minősítették és a határ átlépésére — akár a Protektorátus, akár a III. Német Birodalom határáról volt szó — csak vízummal voltak érvényesek, a vízumot pedig a GESTAPO egyetértésével lehetett kiadni. A Protektorátus polgárai — szemben a birodalmi állampolgárokkal⁶ — csak kivételes esetben kaptak útlevelet. Még a Protektorátus és a III. Német Birodalom belső határának átlépése is erősen korlátozott volt a cseh nemzetiségű lakosság számára. Ezen a határvonalon át pedig már 1938 őszén — tehát a müncheni döntést követően heteken belül — megindult a kishatárforgalom, a korábbi csehszlovák-német megegyezés feltételei szerint, 15 km-es mélységben. A maradék cseh terület megszállása és a Protektorátus létrejötte után is folytatódott ez a forgalom, de csak kellően indokolt esetben és elsősorban a németek számára. Minden utazáshoz — útlevelés és kishatár-forgalomban egyaránt — külön átlépési engedélyt kellett kérni. A Szlovákia felé kiadott kishatárforgalmi okmányokat eredetileg a járási szintű közigazgatási és biztonsági szervezetek is kiadhatták. 1941-től viszont a járások helyett az Oberlandrat szervezetei váltak erre jogosulttá, 1942 után pedig csak a GESTAPO.⁷

A zsidók utazására vonatkozó szabályozás terén a Protektorátusban is a III. Német Birodalom szabályai léptek életbe. 1938 októberében a német állampolgárságú zsidók útlevelét bevonták és egy jól látható vörös „J” betűvel (Jude = zsidó) lepecsételve adták vissza. A nácik ebben az időszakban a zsidók kivándorlásának az elősegítésére törekedtek, ám ez az intézkedés ezzel ellentétes hatást is kiváltott, mivel számos más állam sem akarta befogadni a „nem kívánatos” zsidókat.⁸

Magyarországon is 1938-ban kezdődött meg az útlevelkiadás korlátozása. Épp a müncheni válság időszakában – feltehetően egy Csehszlovákia elleni háború esélyével is számolva – ideiglenesen megtiltották a hadkötelesek (18–50 év közötti férfiak) kiutazását. 1939-ben a 42–61 éves férfiktól (akik harcolhattak az I. világháborúban) a határon meg kellett kérdezni, milyen egységnél szolgáltak korábban. Egyes alakulatok volt tagjai nem léphették át a határt. 1940-ben minden 18–42 év közötti férfi határátlépése tilalom alá került, viszont a

korcsoporton kívüli aktív tisztek és altisztek (beleértve a rendőröket és csendőröket is) kaphattak útlevelet. Természetesen a vízumkényszer újból teljessé vált. A kivándorlás Magyarországról is megszűnt a háború idején, bár a magyar kormány több alkalommal is kísérletet tett a zsidók csoportos kivándorlásának előmozdítására. Ennek érdekében például az 1937-es útlevéltípusból később kimaradt a vallást feltüntető sor.

A II. világháború előtt és alatt Magyarország határvonala a bécsi döntések, Kárpátalja és a Délvidék egy részének visszatérése miatt többször változott. Ennek révén, illetve az Anschluss, valamint Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása miatt az új államokkal is határos lett a Magyar Királyság. Mindezek következtében a kishatárforgalmat is újra kellett szabályozni. Az új magyar határszakaszokon az új szomszédokkal — Németország, Lengyelország, Szlovákia, Horvátország — a háborús viszonyok miatt is jóval nehezebb volt a megegyezés a forgalom megindításáról. A tárgyalások szinte minden viszonylatban megindultak, de nem mindig jártak sikerrel. Például mire az egyezmény megszületett volna, Lengyelországot a Szovjetunió és Németország felosztotta. Kárpátalja, Szovjetunió, majd Németország által megszállt területek és Románia határain végül is nem alakult ki kishatárforgalom. E területről egyedül a szlovák határon nyílt erre lehetőség. Új egyezményt kötni végül csak Szlovákiával és Horvátországgal sikerült, ezek rendelkezései nagyon hasonlítottak is egymásra. Másutt vagy a régebbi szerződések szerint folytatódott a forgalom — ilyen volt például a volt osztrák határszakasz —, vagy pedig helyi megegyezések alapján, mint például Észak-Erdélyben és bácskai szerb határon. Több szomszédunk is igyekezett gátolni vagy teljesen felszámolni a kishatárforgalmat, ennek érdekében szlovákiai viszonylatban határzárakat hoztak létre, megtagadták az úti okmányok a láttamozását, Észak-Erdélyben pedig a határkerületet öt kilométer szélességűre mérsékeltek és a kishatárforgalomban való részvétel lehetőségét a kettősbirtokosokra szűkítették.⁹

A II. világháború alatti fejlemények összehasonlítása során tehát látható, hogy az utazási lehetőségek a vizsgált országokban beszűkültek. Az útleveles utazások szinte lehetetlenné váltak, főleg a hadkötelesek számára. Általánossá vált ismét a vízumkényszer. Ilyen körülmények között felértékelődött a kishatárforgalom jelentősége, azonban ennek feltételei is nehezebbé váltak Magyarországon, Szlovákiában és főleg a Protektorátus területén. Hasonlóság mutatkozik abban is, hogy a zsidókat megkísérelték kivándorlásra kényszeríteni, vagy a kivándorlásukat elősegíteni, aminek a módszerei azonban jelentősen eltértek egymástól. Emellett a három eltérő jogállású terület egyaránt ügyelt arra, hogy más területekről a zsidó népesség ne tudjon bevándorolni.¹⁰ A cseh, a szlovák és a magyar területeken a szabad mozgás lehetősége egyaránt beszűkült, ám a mértékek és a szándékok között jelentős különbség mutatható ki. A legszigorúbb rendszert a Protektorátusban vezették be, míg a legliberálisabb rendszert Magyarország tartotta fenn.

A II. világháború utáni évek

A külföldre utazás szabadsága elméletileg jelentősen eltért a háborúban győztes Csehszlovákia és a vesztes Magyarország esetében. Előbbi kimondta az utazások szabadságának fokozatos visszaállítását és újra hatályba léptette az 1928-as útlevéltörvényt, míg Magyarország a szovjetek által vezetett Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alá került útlevél-ügyekben is. Ténylegesen azonban a helyzet nem sokban különbözött a két államban. Az útlevél-kiállítás joga a járási rendőri szervezetek helyett hamarosan egyetlen országos szervezet kezébe összpontosult. Csehszlovákia esetében 1945 júniusától — a belügyi tárca egyetértésével — a prágai Nemzetbiztonsági Igazgatóság és a pozsonyi belügyi megbízott joga lett az útlevél-kiállítás, míg Magyarországon ehhez eleinte belügyi jóváhagyás volt szükséges, majd 1946-tól a Budapesti Főkapitányság, 1948-tól pedig az Államvédelmi Hatóság döntött arról, hogy ki jogosult útlevelet kapni. Emellett Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság adhatott csak engedélyt a ha-

tár átlépésére, míg a cseh területen 1946, Szlovákiában pedig 1947 végéig honvédelmi készültség volt érvényben, s erre hivatkozva ott is csak a legindokoltabb esetben adtak határátlépési engedélyt. Az I. világháború után ez sok más államban is így volt, ezúttal azonban Magyarországon és Csehszlovákiában is tartós állapot maradt, mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszűnése, illetve a honvédelmi készültség eltörlése után is fennmaradt. Csehszlovákia esetében általában devizahiányra és más gazdasági okokra, míg Magyarországon kezdettől fogva politikai-államvédelmi okokra való hivatkozással, de mindkét esetben az „állam érdekeit” is emlegetve valósították meg az útlevelhez jutás korlátozását. Vagyis, a továbbiakban kivétel helyett szabállyá vált, hogy az állam érdekében korlátozni lehet a külföldi utazásokat, sőt már csak akkor volt mód a határ átlépésére, ha az utazás az állam érdekében állt. Ez a szemlélet a rendszerváltásig fennállt mindkét országban. A különbség a két ország között az volt, hogy a korlátozások Magyarországon 1947-1948-ig külső okokkal — a szovjet megszállással és a gazdasági helyzettel — magyarázhatók. A magyar belügyi vezetés eleinte még törekedett a viszonyok normalizálására, míg a csehszlovák kommunisták nem csak az 1948-as hatalomátvételük után, hanem rögtön a háború után a fennálló törvények megsértésével is a határok lezárását kívánták elérni.¹¹ Magánutazásokra Csehszlovákiában szinte csak kiskapuk révén nyílt lehetőség, ha a kérelmezők elhitették, hogy rokonlátogatásra utaznak vagy sikerült üzleti útnak feltüntetni a magánutazásukat. Ez esetben is csak a közeli és baráti szláv államokba — Lengyelországba, Jugoszláviába —, esetleg Ausztriába lehetett utazni.¹²

A kishatárforgalom Csehszlovákiában csak Lengyelország, Magyarország és Ausztria szovjetek által megszállt része felé állt helyre a háború után. A német határon eleinte talán voltak helyi megegyezések, de a német lakosság kitelepítése és a határvidék csehekkel való benépesítése után az újonnan betelepült lakoságnak nem volt gazdasági és személyi kapcsolata a határ túlsó oldalán, főleg északon, ahol a lengyel oldalra is új népesítéget telepítettek le a németek helyére. A

meglévő kishatárforgalom is — a háború alatti helyzethez hasonlóan — csak gazdasági és szolgálati okokból utazók számára volt elérhető, egyéb utazásokat csak kivételesen engedélyeztek. 1947-től a szigorú szabályok betartására és a forgalom korlátozására több körrendelet is született. Magyarországon is főleg a gazdasági forgalom indult újra. A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljára semmilyen kishatárforgalom nem jöhetett létre. A határkerület mélysége több viszonylatban is 10 km-re szűkült, a déli és a keleti határon csak nappali átkelés volt lehetséges. Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia egyre komolyabb korlátozásokra tett kísérletet, aminek viszont a magyar vezetés ellenállt. Csak 1948 második felében, s akkor is eleinte csak Ausztria felé kezdett a magyar kormány a kishatárforgalom felszámolására törekedni. 1949-re aztán a határ menti földbirtokok cseréje minden viszonylatban megtörtént, s ennek révén a kettősirtokos forgalom meg is szűnt.¹³

Csehszlovákiában a kormányválság napjaiban, 1948 februárjában kiutazási engedélyhez kötötték az érvényes útlevelel való határátlépést is. Szintén a belügyi szervezetek jóváhagyását kellett kérni minden beutazó külföldi vízumkérelme elbírálásakor. A kommunista rendszer — hazánkban és északi szomszédunk esetében is — teljesen lezárta a határokat. Mivel ez ellentmondott a fennálló törvénynek, új útleveletörvényt fogadtak el 1949-ben. Szemben a magyar esettel, a teljes kommunista hatalomátvétel után is nyilvánosak maradtak az útlevelel-szabályok. A törvény szövegét 1948 őszén készítették elő, a kormány 1949 januárjában fogadta el a tervezetet, a nemzetgyűlés pedig 1949. II. 23-án szavazta meg. Az új törvény fő újdonsága az volt, hogy „az útlevelel kiadása, meghosszabbítása és területi érvényének kiterjesztése nem jogi igény”. Az útlevelek kiadása — a diplomata és szolgálati útlevelel kivételével — a belügyi tárca feladatává vált, amely azonban e teendővel más szervezeteket is megbízhatott. A kiállító hatóság gazdasági és állambiztonsági érdekből bevonhatta az útlevelet, illetve korlátozhatta annak területi vagy időbeli hatályát. A törvény lehetővé tette, hogy a belügyminiszter rendeletileg enyhítéseket vezessen be, például a kishatárforgalom esetében.¹⁴

A törvény végrehajtási rendelete 1949. III. 16-án jelent meg. Eszerint a belügyi tárca útlevél-ügyosztályokat állított fel Prága, Brünn és Pozsony városokban, itt adták ki az útleveleket. A családi útlevelek fennmaradtak, a férj, feleség és 15 év alatti gyermekek számára. Az útlevél érvényessége általában az utazáshoz szükséges időre szólt, de legfeljebb öt év lehetett. A kérvényezőknek számos dokumentumot kellett csatolni — például katonai, adóügyi igazolások stb. — és elsősorban igazolnia kellett utazása szükségességét. A rendelet teljes körű vízumkényszert írt elő, ami alól csak a bolgár diplomata és szolgálati, valamint a lengyel diplomata útlevelek tulajdonosai jelentettek kivételt. A rendelet szerint kishatárforgalom már csak a lengyel és magyar határokon valósult meg. További dokumentumokat is megjelölt azonban, amelyek lehetővé tették a határ átlépését, például hajóskönyvet, ha-tármegbízotti igazolványt.¹⁵

1949. III. 1-jén a kormány határozott arról, hogy Csehszlovákiát elszigetelik a külvilágtól és a magáncélú határátlépéseket — saját és külföldi polgárok esetében egyaránt — a legkisebb mértékűre szorítják le. Mindez nem csak a nyugati, hanem a népi demokratikus viszonylatra is vonatkozott. A belügyi tárca vezetői ezt követően még panasztáltak is, hogy túl sok magánútlevél van forgalomban.¹⁶ A határforgalom és az útlevélkiadás mértéke drasztikusan csökkent.

Magyarországon a helyzet alig különbözött ettől, legfeljebb abban, hogy a jogszabályok titkossá váltak, s nem született új útlevéltörvény. Az útlevelek kiadását az Államvédelmi Hatóság Útlevélosztálya intézte, a kérvény beadásakor az utazás szükségességét nálunk is igazolni kellett, egyéb igazolások mellett. Magánutazáshoz munkahelyi ajánlásra is szükség volt; minden kérvényezőt alaposan prioráltak. Az útlevél kiadásáról vagy megtagadásáról a belügyi tárca által 1949 nyarán létesített Külföldi Kapcsolatok Bizottsága döntött. Az útlevelek területi korlátozás alatt is álltak, valamint minden egyes utazáshoz külön kiutazási engedélyt kellett szerezni az Államvédelmi Hatóságtól. Magyarországon szintén nem engedélyezték a szocialista országokba való magánutazásokat. Teljes vízumkényszert tartott fenn hazánk is.¹⁷

Az útlevéltörvénnyel szemben a régi, 1922-es kivándorlási törvény hatályos maradt Csehszlovákiában. A kivándorlás elvi lehetősége még az 1948-as alkotmányba is bekerült. Ebben az 1920-as alkotmány vonatkozó cikkelyét hosszas vita után végül lényegi változtatás nélkül vették át azt, hogy „A külföldre költözés jogát csak a törvény korlátozhatja.”¹⁸ Ténylegesen azonban a kivándorlásra nem volt lehetőség, kivéve 1951-ig a német nemzetiségűek és a zsidók számára. Ezt követően az ő kivándorlásuk is lehetetlenné vált, s emiatt előtérbe került az illegális kivándorlás problémája. A nyugati viszonylatú határszakaszokon ezért — az NDK-t is beleértve — kiépítették a vasfüggönyt. Magyarországról csak a politikai vezetés által meghatározott kvóta keretéig lehetett kivándorolni, s ez is elsősorban a hazai megélhetéssel nem, külföldi rokonokkal viszont rendelkező 60 éven felüli személyekre vonatkozott. Az osztrák és a jugoszláv határon kiépült az aknamező és szögcsatorna-rendszer és 15 km-es mélységű határövezet is létrehozta, melynek „hátszár” felé eső határát is csak speciális okmányokkal lehetett átlépni. A nem engedélyezett határátlépést és kivándorlást mindkét állam kriminalizálni kezdte.¹⁹

Ilyen körülmények között mindkét országban a kishatárforgalom maradt az egyetlen lehetőség a határok átlépésére. Ennek a lehetősége is erősen korlátozott volt azonban. A korábbi egyezményeket általában felbontották. Új szerződésre e korszakban egyetlen példa van, a magyar–csehszlovák megállapodás, melyet 1952. IV. 7-én írtak alá. Tíz kilométeres határkerület lakói vehették igénybe a kedvezményt. A hat hónapra szóló határszéli úti igazolványokat csak a szocialista szektorban dolgozók kaphatták szolgálati célból. Emellett alkalmi útilapokat is kibocsátottak magánszemélyek számára, rokonlátogatásra. Az egyezmény sajátossága, hogy egyik országban sem hirdették ki, így a lakosság legfeljebb véletlenül szerzett róla tudomást. Modern vonása volt azonban, hogy az úti igazolványokat a két állam hatóságai közös határállomásokon, egyszerre ellenőrizték. Elméletileg — korábbi egyezmény alapján — lengyel–csehszlovák kishatárforgalom is létezett, de az csak szolgálati okokból és minimális mértékben zajlott.²⁰

Csehszlovákiában az útlevel-rendszer újabb jelentős változásokon esett át. 1950 májusától a belügyi tárca útlevelügyi kompetenciáit is átvette az Állambiztonsági Minisztérium. 1952 elején ugyanakkor formálisan a külügyi tárcához került át a téma felügyelete azzal az indoklással, hogy minden külföldi kapcsolatot e tárcához összpontosítsanak, hiszen ez így van a Szovjetunióban is. A valóságban a ki- és a beutazásokról továbbra is az Állambiztonsági Minisztérium döntött, olyannyira, hogy még a diplomata- és szolgálati útlevelek kiadásáról is ez a minisztérium hozott határozatot, pedig az 1949-es törvény szerint e teendő a külügy feladatköre volt.²¹ Magyarországon pedig lényegében már 1948-tól az Államvédelmi Hatóság felügyelte az útlevelügyeket. Az útlevelek kiadási módjáról ezután új rendelet jelent meg, amely előírta, hogy a kérvény beadásához a munkahely szerinti szakszervezet ajánlására van szükség, az útlevelek érvényességét pedig legfeljebb két évben állapította meg. Minden kiutazáshoz kiutazási engedélyt kellett szerezni. Az útleveleket az utazás után bevonták, s csak újabb utazás esetén adták ki tulajdonosának.²² Ezek az intézkedések Magyarországon is megvalósultak az 1950-es évek elején, bevezetésük pontos időpontja azonban nem ismert.

Összességében a II. világháború után tehát a két ország útlevelügyi kezdettől fogva hasonló mederben folytak, függetlenül attól, hogy Csehszlovákia győztes, Magyarország pedig vesztes állam volt. Az 1948-ra megvalósuló sztálinizálás következtében pedig a teljes egységesülés jött létre, összhangban azzal a törekvéssel, amely az élet minden területén a szovjet út követését tűzte ki célul. Mindezt megkönnyítette, hogy a háború körülményei között a lakosság mindkét országban „elszokott” a külföldi utazások lehetőségétől, s így a békeidőben meghozott korlátozások kevésbé voltak fájdalmasak és feltűnőek.

Jegyzetek:

- ¹ BENCsik: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* ; BENCsik — NAGY ; RYCHLík
- ² 68/1942. ústavny zákon zo dňa 15. mája 1942 o vyst'ahovaní židov.
- ³ 2240/1940.ME.r.
- ⁴ RYCHLík: op.cit. 19-23.p.
- ⁵ Nr.62/1937.
- ⁶ A Protektorátus cseh lakói protektorátusi polgárok, a német nemzetiségűek viszont birodalmi polgárok lettek.
HEIMANN: 115-116.p.
- ⁷ RYCHLík: op.cit. 23-25.p.
- ⁸ TORPEY: 135-139.p.
- ⁹ BENCsik: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* op.cit. 8-61.p. + 69-74.p. + 84.p. + 92-93.p.
- ¹⁰ HEIMANN: op.cit. 94.p. + 99.p. + 120.p. ; BENCsik: *Az útlevelkérés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.* 147-148.p.
- ¹¹ Magyarországon például megszűnt a belügyi jóváhagyás szükségessége az útlevelkiadásban, liberálisabb vízumgyakorlat vette kezdetét 1948-ban (!) és a kishatárforgalomban is kimutatható törekvés a polgárok (és nem az állam) érdekeinek védelmére 1948-ig. A nem kommunista politikusok Csehszlovákiában is ellenezték a kommunista belügyminiszter intézkedéseit, de hatástalanul.
BENCsik – NAGY: op.cit. 12-17.p. + 50.p. + 204.p. ; RYCHLík: op.cit. 26-29.p.
- ¹² 1947-ben felmerült ugyan egyes könnyítések terve, de ezek nem léptek hatályba.
RYCHLík: op.cit. 29-32.p.
- ¹³ BENCsik – NAGY: op.cit. 30-38.p. ; RYCHLík: op.cit. 32-33.p.
- ¹⁴ RYCHLík: op.cit. 164-165.p.
- ¹⁵ Loc.cit. 166-169.p.
- ¹⁶ Loc.cit. 36.p.
- ¹⁷ BENCsik – NAGY: op.cit. 30-38.p. + 51.p.
- ¹⁸ GYÖNYÖR: 202.p.
- ¹⁹ BENCsik – NAGY: op.cit. 21-22.p. + 45-46.p. ; RYCHLík: op.cit. 32.p. + 46-49.p.
- ²⁰ BENCsik – NAGY: op.cit. 37-38.p. ; RYCHLík: op.cit. 42-43.p.
- ²¹ RYCHLík: op.cit. 38-39.p.
- ²² RYCHLík: op.cit. 170-175.p.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK- KISMONOGRÁFIÁK ÉS HASONLÓ JELLEGŰ KÖTETEK

- BENCsik: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* — BENCsik Péter: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* Budapest, 2003, Tipico Design. 179 p. HU-ISBN 963 7623 33 7.
- BENCsik — NAGY — BENCsik Péter — NAGY György: *A magyar utiokmányok története 1945-1989.* Budapest, 2005, Tipico Design. 273 p. HU-ISBN 963 76 2335 3.

- GYÖNYÖR — GYÖNYÖR József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gvarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa.* Pozsony, 1992, Madách. 212 p. CZ-ISBN 807 08 9183 1.
- HEIMANN — HEIMANN, Mary: *Czechoslovakia. The State that Failed.* [Csehszlovákia. A bukott állam.] New Haven - London, 2009, Yale University Press. 406 p. UK-ISBN 978 030 01 4147 4.
- RYCHLÍK — RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Paso- vá, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989.* [Külföldre utazás a HABSBERG monarchiában és Csehszlovákiában. Útlevel-, vízum- és kivándorlási politika 1848–1989.] Prága, 2007, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 260 p. SK-ISBN 978 807 28 5081 5.
- TORPEY — TORPEY, John: *The invention of the pass-port. Surveillance, citizenship and the state.* [Az útlevel feltalálása. Ellenőrzés, állampolgári jogok és az állam.] Cambridge, 2000, Cambridge University Press. 211 p. UK-ISBN 978 052 16 3493 9.

ÉRTEKEZÉSEK

BENCSIK: *Az útlevelkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.*

- BENCSIK: *Az útlevelkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.* Doktori (PhD) disszertáció (Pécsi Tudományegyetem). Kézirat. Pécs, 2000.

JOGSZABÁLYOK

Nr.62/1937.

- Nr.62/1937. Gesetz über das Paß-, das Ausländerpolizei- und das Meldewesen so-wie über das Ausweiswesen [Törvény az útlevelekről, idegenrendészetről, lakóhelynyilvántartásról és a személyi igazolványokról]. *Reichsgesetzblatt*, [Birodalmi Törvénylap] (1937) 1.sz. 589.p.

2240/1940.ME.r.

- 2 240/1940.ME.r. a Pozsonyban, 1940. évi március hó 13-án kelt magyar-szlovák határforgalmi egyezmény ideiglenes életbe- léptetéséről. *Magyarországi Rendeletek Tá- ra*, LXXI.évf. (1940) I.kötet. 598-634.p.

68/1942. ústavný zákon zo dňa 15. mája 1942 o vyst'ahování židov.

- 68/1942. ústavný zákon zo dňa 15. má- ja 1942 o vyst'ahování židov. [1942. május 15-i alkotmánytörvény a zsidók kivándor- lásától.] *Slovenský zákonník*, [Szlovák írá- studó.] IV.évf. (1942) 22.sz. 507-508.p.